ՃԱՂԻԿ

ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՏԱՐԵՕՐՔԱՆԻ

Գ. ՏԱՐԻ Զ. ՇՐՋԱՆ 1864 ԹԻ 83. ՄԱՅԻՍ 20

" ՄԱՄՈՒԼԸ ԸՆԿԵՐՈՒԹԻՒՆ ԱՇԽԱՐՀԻՒՆ ԼՈՑՄՆ Է, ԵՒ ՈՒՐ ՈՐ ԼՈՑՍ ԿԱՑ, ՀՈՆ ԿԱՑ ՆԱԵՒ ՆԱԽԱԽՆԱՄՈՒԹԵԱՆ ՄԱՏԸ: Վ. ՀԻՒԿՕ

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹԻՒՆ·

Զաչն յառաջաբան.— Եղբայկ մը·
Խոխոպոլի աշակերտ մը·
Կարէպալիէն Նամակ մը·
Լէ Մինէբոպլը·

ՉԱՑՆ ՑԱՒԱԶԱԴՄՈՒԹԵԱՆ

ԵՂԵՂԱԿ ՄԸ·

Ը·

Վ՚իրաւոր թռչուն մը ծառին վրայէն դեռնիը խնալէն առաք ինչպէս որ իւր թևերը իրարու կընդհարէր վերսին թռչիլ կարենալու համար, նոյնպէս Հայ ազգն ալ անողոք անցեալէ մ՚ընդունած վէրքովը հաշմուելով իւր ազգային բարձրութենէն ընկերային սառերկրի (sous-sol) մը մէջ թաւալելը ինկած օրէն շատ ժամանակ եառքը սկսած է ջանք ընելու, որպէս զի ոտքի վրայ ելնէ և իր կորուսած առջի դիրքը գտնէ։

Ամէն յառնորդ ազգերու համար բնական է պայքարի ջանադրութիւն և շարժում մը, սակայն երբ արդիւնք մը չտեսնուիր անկէ, իւր հեաևութիւնն է ընկերային թշուառութեան յարատևութիւնը։

Ինչպէս անհատ մը, նոյնպէս անհատներու բազմութիւն մը իւր թշուառութեան հեղինակ դըրեթէ միշտ ինքը կըլլայ։ Սակայն մարդս թշուառ ապրելու համար չծնիր. ըսելէ թէ այս ընկերային վէրքը քանի որ բնական չէ, կրնայ բոյժ գտնել, եթէ ժամանակին հարկ եղած դարմանը տարուի։ Վէրք մը աւելի շուտով կը բուժուի, եթէ զայն ընդունողը անմիջապէս բժիշկին դիմէ։ Ընդհակառակն երբ ժամանակ անցնելով քաղցկեղի կերպարանք կառնու այն, անատեն կամ անբուժելի կըլլայ, որով կը ջնջուի նաև մարմինը, և կամ դժուարաւ կը բուժի՝ ու երկար ժամանակի կը կարօտի։

Հայը իւր ընկերային վէրքը ընդունելէն ետքը՝ փոխանակ դարման մը գտնելու նպատակաւ շարժելու՝ անտարբեր սպասած և իր ազգային էութիւնն ալ վտանգի մէջ գրած է։ Վրեթէ երեսուն կամ քառասուն տարի առաջ ազգայ անիկա թէ այս վէրքը ծանր հետևութիւններ պիտի ունենայ իւր ոչ միայն բարոյական այլ նաև նիւթական կեանքին նկատմամբ։ Վարաւոր անզգայութենէ մ՚ետք սկսաւ ուրեմն շարժիլ ապաքինութիւն գտնելու յուսով։

Լաւ է անագան քան ոչ երբէք։ Սակայն խոստովանելու է թէ տեսնուածը շարժում չէ, այլ տատանում։

Շարժումի կամք կայ, այո՛, այլ գործ ոչ երբէք։

Այո՛, Հայը երեսուն քառասուն տարիէ ՚ի վեր սկսած է եւրոպական բժիշկներու դիմելու։

Սակայն իւր ընտրութեանը մէջ սխալած է և յարդ կը սխալի այն։ Ուրիշ խօսքով ըսենք. անկարելի է այսքան ժամանակէ ՚ի վեր օտարին նմանելու անդիմադրելի միտում ունի։ Օտարին պէս ուտելու և խմելու, օտարին պէս հագուելու և զբ-

ւարձանալու, անոր պէս քնանալու և արթննալու, մէկ խօսքով օտարին նման նիւթապէս ապրելու ջանադիր է, սակայն տակաւին օտարին պէս քաղաքակրթութիւն ընդունելու և անոր պէս իւր թոիչքը զօրացնելով իւր դանուած ընկերային սահրերը կրեայ խաւերէն բարձրանալու էջապէս հոգ տարած չէ։ Ահա այս է մեր թշուառութեան մնայունութեան պատճառը, այս է նաև մեր ծիծաղելի խլրտումներուն ապարդիւնաւորութեան բուն պատճառը։

Ընդհակառակ այսպիսի պատճառ մը յուշընելով նոր ձշմարտութիւն մը յայտնած ըլլալու պահանջողութիւնը չունինք։ Գիտենք թէ ամէնուն ծանօթ եղելութիւն մ'է այս, այլ գիտենք նաև թէ այ աւելի նախատինք է մեր անբուժելի մնալը, քանի որ հիւանդութեան պատճառը ձանձնալէն ետքը գայն բնաջինջ ընելու չունք աշխատիր։

Կը կրկնենք թէ նոր ձշմարտութիւն մը խօսիլ ուզել չէ մեր միտքը, այլ գայն երկրորդել։

Նպատակ մ'ընտրելէ ետք երբ ամբողջ ժողովուրդ մը կը հրաւիրես որ եանէդ դայ և ձամբայ առնու, նախ կը պարտաւորիս անոր՝ եթէ ոչ ամէնուն՝ գէթ մեծագոյն մասին միտքը և սիրտը այս ձամբորդութեան տրամադրել։ Այսպիսի տրամադրութիւն մ'անհնարին է, եթէ անոր առջև չըլլայ միշտ թէ նպատակին գաղափարը, և թէ անկէ յառաջ գալիք աղէտութիւններու տեսիլը։

Աշխարհս գաղափարով կը գառնայ, վասն զի գործը գաղափարէն ետքը կուգայ։

Ուրեմն ներելի է կրկնել, ջերմեռանդ կրկնել թէ առանց ազգային դաստիարակութեան, առանց նորանոր փոփոխութիւններու և յարմար հիմնադրութիւններու ներելի չէ ընկերական մարմնի փրկութիւն երազել։

Ազմանիայի երևելի բանաստեղծներէն մին, Կէօթէ, իւր վերջին շունչը յետագայ աղաղակով աւանդեց։ "Լոյս, լոյս"։

Ճարե, գարերէ ի վեր այս է ամէնէն վեհ բերանները դուրս ելնող աղաղակը, գարերէ ի վեր է որ մարդկութիւնը կը հրաւիրուի չզլանալ այս փրկարար սնունդը իւր մթագին մտքին, դարերէ ի վեր է որ կարգ ըստ կարգէ մարդկային ընկերութիւններու ականջին լսելի կըլլայ նախախնամութեան այս հրաւէրը, և անոնք որ խուլ չըմնային այս ձայնին, այսօր աշխարհիս ձշմարիտ տէրերը եղած են, օրէ օր մութէն աղատելով և գէպ ի լուսաւոր վերնադաւառներ թռչելով, օրէ օր սրբուելով և մաքրուելով իրենց մտքին և սրտին դարաւոր կեղտերէն։

Հայերուն խուլ ականջը տակաւին չլսեց այս աղաղակը, Հայերուն կարճ տեսութիւնը տակաւին չնշմարեց այն անհուն տարբերութիւնը որ կայ յառաջադէմ ազգի մը և յետադէմ ազգի մը մէջ։

Եթէ սակայն եկաւ ժամանակը, ուր պէտք է որ նոր օրեր տեսնենք, եթէ սակայն կզգանք թէ ազգային առջև մեծ պատասխանատուութիւն ունինք այսպիսի օրերու մէջ անգամ անտարբեր ձևնելուս պատճառաւ, այլ գործելու սկզբնաւորութիւն մ'ընելու է։

Սկսինք ուրեմն քայլելու, սկսինք ուրեմն գործելու։ Քայլենք դէպ ի մեր նպատակը, որ քաղաքակրթութիւն։ Քաղաքակրթութիւնը ոչ այլ ինչ է բայց եթէ մարդկային կատարելութիւն։

Ըրդի Հայերը, բացառութեամբ խօսելով, քաղաքակրթելու ելնելը, չորցած ծառին թարմութիւն տալ ուզելու կը նմանի. արդի հին ըլլալս Հայերուն յառաջադիմութեան խէհան ընդունիլ տալ ուզելը չորարէկ և կոշտոտ սրտէ գութ և սէր յուսալու կը նմանի։

Ըրդի Հայը ուրիշ գործում մ'ունի, անիկա այնչափ սոսկալի է նուաստօրէն իւր ստամոքսին պաշտօն տանելու որ իր միտք մը և սիրտ մ'ունելը մոռցած է։

Միտք և սիրտ, որոնց կարողութեանցը բարձրաձումն կախում ունի մարդուս կատարելութիւնը։

Ըրդի Հայը, միշտ բացառութեամբ խօսելով, տղայական նկատումներու համար իրարու միս ծամել, իրարու հոր փորել, խոշոր խոշոր նետել, ուռիլ և փքուիլ գիտէ։ Ըրդի Հայը մատուռով չբաւականար, և կը սիրէ տաճարներու մէջ բերնով աղօթել և սիրտով հայհոյել։ Ըրդի Հայը հանրութեան օգուտ ըսուած խէհան ինքնամոլութեանը կը զոհէ, Ըրդի Հայը իւր թևերը կը սոթթէ վաստկելու և փառաւորուելու, ազգային գործերու մէջ մատ նետելու, բանութեամբ ազգասիրութիւն ծախելու, միութիւնը խզելու, պառակտում յարուցանելու, ազգասէրը վերաւորելու և անոր տեղ յաջողելու համար, որպէս զի ինք միևնակ տաուերի մէջ խլրտի և լոյսէն չշանթահարի։

Նսութիւնը անոր սրտին մէջ կը գահակալէ, թշուառը կուզէ փայլիլ նաև առաքինութեամբ, որն որ ոչ այլ ինչ է, բայց եթէ անոր սատանութիւնները ծածկելու յարմար ջնարակ մը, փայլութիւն մը որ շինծու է և որմէ տակաւ բիբերը միայն կրնան խաղալ։

Ըրդի Հայը կատէ ձշմարտութիւնը և կը պաշ-

ակ ստութիւնը : Ընջինին համար անէծք՝ իսկ երկրորդին համար ովսաննա կը կարդա :

Կատէ ճշմարտութիւնը , վասն զի մարդին սըրնդակուտայ այն , և անիկա այսպիսի սնունդի մը հարկը չզգար :

Կո սիրէ ստութիւնը , վասն զի իր ստամոքսին սնունդ կուտայ այն :

Եթէ զօրձ չունիս , մխիթարուելու համար նայուածքդ դարձուր ուր որ կուզես : Ընդունիք , բայ՛ի քանի մը հայաբնակ քաղաքներէ , պիտի տեսնես բարոյական և նիւթական նուազում և մաշում :

Ընդունիք պիտի տեսնես մարդ մը ուր ձեռք մը կայ որ կը շարժի , կը գործէ , կը տալէ և կառնէ :

— Որո՞ւն է այդ ձեռքը .

— Հռհռակալի մը .

— Իր անո՞ւնը .

— Տգիտութիւն .

— Ո՞վ է ասոր հարուածը ընդունողը .

— Ազգին նիւթական և բարոյական էութիւնը :

Գիտենք թէ ոմանք ծայրայեղ խստութիւն մը պիտի նշմարեն մեր այս դատումին մէջ : Եթէ կան այդպիսիներ , ժամանակ չունինք վիճելու իրենց հետ : Կոյրը միայն կրնայ ուրանալ արեւուն էութիւնը . անիկա միայն կրնայ պնդել թէ չկիսեր և չհասկնար ինչ որ գոյն կանուանի :

— Ուրեմն ի՞նչ ընելու է , քանի որ ներկայիս այս չկայ :

— Ստանութեան թեւէն բռնելու և զայն աղաչողելու է :

— Որո՞նք պիտի աղաչողեն :

— Աղատնները .

— Ի՞նչպէս .

— Հաղաքակրթութեան լոյսով :

ԷՍՓՈՊԵՐԻ ԸՂԸԿԵՑՔ ՄԸ

Mais au sein de nos murs quand les discordes naissent,
Les pensers généreux, les vertus disparaissent. DELILLE.

Ընդհանրանութիւնը , որ բնականաբար այլ և այլ միութիւններու և շահերու ընդհարումն կը ծագի , կրնայ ազգի մը բարոյական էութեան ուժիգը ըլլալ , եթէ պրպուռի և սատկանայ :

Հաղորդութիւն մը որ և է դատի համար երբ կուսակցութիւններ կը կազմէ , շատ անգամ կուրօրէն և իրերու վիճակին բռնութենէն մղուելով կը շարժի : Ընչպիսի շարժումի մը հետևութիւնը ինչ և ըլլայ , պատասխանատուն ոչ այնչափ բազմութիւնն է , որչափ զայն առաջնորդող սակաւաթիւ անձերը : փառքը կամ նախատինքը միշտ առաջնորդին կը վերաբերի քանթէ ժողովուրդին , և ահա այս պատճառաւ է որ պատմիչ մը երբ ազգերու տարեդիրներու փոշին կը խառնէ , դէպքերու վրայ դատում ընելու ժամանակ ժողովուրդը կը մեղադրէ կամ կարդարացնէ , այլ անոր շարժումի աուազ և ընթացքին նպատակ նշանակող պլուտարքները կը դատապարտէ կամ կանմահէ : Յանգական նպատակի մը համար ծագած անմիաբանութիւնը ինքնին կրնայ վերնալ կուսակցութեանց առաջնորդողներու արդարասիրութեամբը և լրջութեամբը , այլ երբ ասոնց շահասիրութեամբը և կարճատեսութեամբը կը պրպտի այն , երբ նենգամտութիւնը և երկդիմութիւնը ժողովրդային կրից անունդ կուտայ , անատեն դժուխեան կերպարանք կառնու այն և իր ողբալի հետևութիւններովը ազգի մը անյարիր կործանման պատճառ կըլլայ :

Եթէ ամենուրեք յետադէմ կուսակցութիւններ և դիւերագէմ առաջնորդներ ունեցած եմք , Հայ պատմիչը այս վերջիններուը փնտռելու ժամանակ թող հաճի իր նայուածքը նաև Իղմիրի վրայ շրջեցնել , ուր իր ականջին լսելի պիտի ըլլայ հասակաւոր Հայու մ՚անունը որն որ թերթ մը կը խմբագրէ 25 տարիէ ՚ի վեր , որն որ միջին դարու մարդկային թշնամիներու ճնայորդ մ՚է , Նշանաւոր (1) հարազատ աշակերտ մը , Նշանաւոր սրժանի քոյր մը , մէկ խօսքով ինքնակոչ Ընտանեաց մը որ խաւարին հետ կը ծնի և լոյսը տեսնելով լեղապատառ կը փախչի և կանհետանայ :

Հայս թերթը քանի մը շաբաթէ ՚ի վեր նոանի յօդուածներ կը հրատարակէ և հետ գնեակ կը պրպտէ այն վէճը որ խաչիալներու շինութեան պատրուակաւ ծագած է Իղմիրի մէջ :

---

1 . Տասնա վերջերդ դարու մէջ Սպանիոյի երեւելի ծերունին և գաղէխոն , որն որ պատմութեան մէջ համբաւաւոր է նենգամտութեամբը և թագուն նպատակներու հասնելու համար բռնեցուցած երկդիմութեամբը :

Խնդիրը ինքնին պարզուած և լուծուած է հասարակութեան համար. իւրաքանչիւր ոք վէճին շարժառիթը և շարժումներու նպատակը հասկցաւ և սկսաւ իրաւունք տալ Ծաղկեան Խորհուրդին: Միայն Ըբշլեան և իւր համամիտները, — յարգի բողոքարկուներուն ամէնքն ալ Ըբշլեանց համամիտ չենք կարծեր, որովհետև շատերը մաքուր սիրտով և ոմանք ալ ակամայ սատրաղրութիւն տուած են, — տակաւին կը յամառին և կամբաստանեն Ծաղկեան Խորհուրդը: Ըբշլեանց կողմէ այսպիսի ընթացք մը նշմարելը զարմանալի չէ:

Ընտր համար առաքինութիւնը մոլութեան դէմ ունի, վասն զի ամէն առաքինի գործերը ենսութեան հատուածակողմին մէջէն անոր տեսութեանը կարատպրին՝ տարբեր գոյներով և ձևերով: Այն օրը ուր Ծաղկեան Խորհուրդը օրինաւորութենէ պիտի շեղի և հանրութեան օգուտը կուսակցութեան ոգւոյն պիտի զոհէ, իր առաջին ամբաստանիչը պիտի ըլլայ Օդիւիք: Եթէ արիութիւն մ'է այս, ոչ նուազ վեհագոյն արիութիւն մ'է Ճշմարիտ առաքինի ընթացք մը նշմարել և հռչակելը: Ցուսալ այսպիսի արիութիւն մը այն պիսի սրտէ մը. զոր ենսութեան հոսանքը տաշած է, կը նմանի վիմուտ երկրէ մը արգաւանդութիւն յուսալու.....: Այս դրեթէ անօրինակ հրատարակչին վրայ մեր կարծիքը այս անգամ ալ յայտնելէն ետև փութանք համառօտիւ քննելու իւր վերջին յօդուածը, որ խաչկաներու խնդիրին կը վերաբերի:

Մեր ընթերցողները պիտին արդէն թէ Օդիւիք նախորդ թիւին մէջ սոյն խնդիրին վրայօք յօդուած մը գրած էինք, որն որ շատերուն անմարսելի երևցեր է:

Ըբշլեանց անդեակ ուրբաթ դիշեր կը կարդայ մեր այն յօդուածը, ստամոքսի անհանգստութիւն մը կզգայ, թմրութիւն մը կը տիրէ իր վրան, կը քնանայ սակաւ ինչ, երազ մը կը տեսնէ, կարթընայ, սակաւ ինչ կը յօրանջէ, կը փռնգայ, կը տղնի և հետևեալ օրը՝ ծախհարութիւն ընդունելու և կեցցէներով փառաւորուելու համար երկար յօդուածով մը իր թերթը կը մրէ և յետագայ անբջական Ճշմարտութիւններով իր քանի մը ընթերցողաց աչերը կսկսի խոտղեցնել:

Ճշմարտութիւնք.

Ա. Թէ Ծաղկեան Խորհուրդը իր կամքովը և որոշումովը 3000 լիրայի շինութիւն մը կընէ.

Բ. Թէ անիկա ընդհանուր ժողովը Ճանչնալու պարտաւոր է, քանի որ Սահմանադրութեան առաջին հրահանգը կընդունի զայն.

Գ. Թէ անիկա ամանդ ընդհանուր ժողովոյ հաւանութեան երիւ փոքրիկ խաչկաներուն շինութիւնը յառաջ տանելով, որ 1000 լիրայէն աւելի պիտի արժէ, զարմանք կուտայ ամէն մարդու. (իմա. իրեն և քանի մը բողոքողաց).

Դ. Թէ Սահմանադրութիւն չեղած ժամանակը անգամ 4-5 հոգիի խելքով ազգային այս պիսի ծանր դործոց մը ձեռք չէր զարնուեր.

Ե. Թէ աէրութեան հպատակները կրնան նեղել դպնոյ ազգային ժողովներու.

Զ. Թէ... թէ... թէ... (բայց մեղի դէմ դրուած նամակին արդոյ հեղինակին կը թողունք մակաբերել այս կետերուն նշանակութիւնը, քանի որ մեզմէ աւելի գեղապէս կրնայ ինք):

Հիմա տեսնենք թէ ինչ արժէք ունին այս կարծեցեալ Ճշմարտութիւնները:

Ա. Ըբշլեանց կը ստէ երբ յամառութեամբ և դիտմամբ կը պնդէ թէ խաչկաներուն համար 3000 լիրա ծախք պիտի ըլլայ, վասն զի ըստ պաշտօնական յայտարարութեան 2000 լիրա պիտի երթայ, և եթէ բեմին շինութիւնն ալ ազգովին որոշուի, անատեն հազիւ թէ 2600 լիրա ծախք պիտի ըլլայ: Հազար լիրայի սուտ մը կրնայ կըլլուիլ ով Ըբշլեան:

Ծաղկեան Խորհուրդը ինքնաղլուխ և իր խելքովը չէարժիր այս պարագայի մէջ, այլ ԱԶԳՈՒՆ ԿԱԶՄՈՒԱԾ ՄԱՍՆԱՒՈՂՈՎ ՄԸ ՍԿՍԱԾՔ ինքը կը շարունակէ: Մասնաժողովը, որոյ անդամոց մեծագոյն մասը 5 հոգի էին, եթէ իւր խելքովը պիտի կրնար յառաջ տանել այսպիսի շինութիւն մը՝ ընդհանուր ժողովին կողմէն որոշուած ըլլալուն համար, ինչու՞ ուրեմն նաև Ծաղկեան Խորհրդոյն մեծագոյն մասն ալ չպիտի կրնայ յառաջ տանել զայն քանի որ ինք ոչ թէ ընդհանուր ժողովին՝ այլ նոյն իսկ ուղղակի հասարակութեան կողմէն ընտրուած էր և քանի որ ՄԱՍՆԱՒՈՂՈՎՆ ԱՒ ԼՈՒԾՈՒԱԾ էր: Վէճ մը հայերէն և քիչ մ'ալ տրամաբանութիւն գիտցողը կը հասկնայ այս տողերուն Ճշմարտութիւնը, իսկ Ըբշլեան քմյրը, ո՛չ, անիկա տրամադիր չէ հասկնալու:

Բ. Ըբշլեանց երբ բռնութեամբ ընդհանուր ժողովի դումարում կը պահանջէ, կամ ըսածը չը դիտեր, և կամ դատելու արհեստը մոռցեր է: Հասարակութեան մը մէջ ընդհանուր ժողով կը դումարուի որ և է կարևոր գործի մը համար երբ նոյն

հաստատութիւնը կը պահանջէ, և կամ թէ անոր ներկայացուցչութիւնը կը հրաւիրէ զայն: Իշխանութիւնը, որ առ այժմ արդի Թագաւորական խորհուրդն է, չուզեր դատարել այդպիսի ժողով մը, բայց դիտէ թէ պարտաւոր է հնազանդելու հատատակութեան կամացը: Ընդ կը հրաւիրեմ Ընտանեաց ցուցընել ինձ թէ ո՛ւր է այդպիսի պահանջում մ՚ունեցող հատատակութիւնը: Իմմիրի հատատակութեան մէջ 600 ձայն ունեցողներ կան և ատոնց մէջէն 301 ձայնը կրնայ պահանջել ընդհանուր ժողովի գումարում մը. միթէ 36 բողոքարկուները, ինչ ատեհաճան անձինք կուզեն թող ըլլան, 36 ձայնէն աւելի ձայն ունին. միթէ քու թուատիպութեան մէջ 36 թիւը 301 կը նշանակէ: Նէ ինչպիսի ըսե Ընտանեաց եթէ ըսելու ըլլայի իրեն թէ 72 տատրազրութիւնք, որք բողոքողաց կրկինն են, ուղերձ մը գրելով Թագաւորական Խորհուրդին՝ կը խնդրեն անոնք որ իւր պաշտօնը շարունակէ և Մեծայարդ բողոքողաց առաջարկութիւնը մերժէ:

Գ. Ընտանեաց հոս ևս կը սահ. վասն զի Թագաւորական խորհուրդը ինք սկսած չէ շինել տալու նաև փոքրիկ խորաններուն խաչկալները, այլ նոյն իսկ մատնաժողովին 7 անդամոց սակարկութիւն ըրած և որոշածը կը գործադրէ: Այս 7 անդամոց տատրազրութիւնները, որոնց մէկ քանին բողոքը տատրակրելով տարի մ՚առաջ իրենց ըրած որոշումին դէմ իրենք բողոքած կըլլան, Ճարտարապետին տրուած պայմանագրութեան ներքև կը տեսնուին, և այս պայմանագրութիւնը ոչ թէ մէկ այլ երեք խաչկալներուն համար եղած է:

Գ. Ընտանեաց հոս ևս ոչ միայն սուտ կը խօսի, այլ նաև մեզի իրաւունք կուտայ անվհատելին դէմ մեր վարագոյրը բանալ: Մինչ Սահմանադրութենէ առաջ չեզոն այնպիսի ծանր գործեր որոնք երկու կամ մէկ հոգիի խելքով եղած են՝ ի միաս ազգին: Մինչ երկու հոգի չէին առաջնորդարանը շինել տուողները որուն համար 4000 լիրայէն աւելի ծախք նշանակուած է... և որն որ 2000 լիրա հաշիւ կարժէ. միթէ մէկ հոգի չէր պատառ Ս. Նիկողայեին արևմտեան կողմին կամարը շինուելուն՝ հակառակ անատեհնուան Ճարտարապետին կարծեաց, որով ազգը 6000 լիրաէն աւելի տուժեց: Ընտանեն ո՛ւր էր Ընտանեաց խելքը որ չդողքեց... Հա, աղէկ միտքս եկաւ. իրաւունք ունի, անատեն անիկա մեր Ամենատաւիւ Պատրիարք հօր դէմ ղրրած էր պատրաստ խնդիրի մը համար և այս պատճառաւ չորս տարի եկեղեցի չյաճախեց:

Ե. Տէրութեան հպատակ կանուանին որոնք որ նաև թարգման են: Ուրիշ տէրութեան հպատակ է ով որ հարկատու չէ Օսմանեան Տէրութեան և քաղաքային գործերու մէջ պաշտպանութիւն կը գտնէ իր հիւպատոսէն:

Օտար տէրութեան հպատակ կամ թարգման մը կրնայ ներկայ գտնուիլ իբր Հայ ազգային կանոնագիր խնդիրներ յուզող և լուծող ժողովներու մէջ, և այս ոչ թէ ըստ Սահմանադրութեան, այլ ըստ մարդկային իրաւանց. սակայն ուրիշ է ներկայ ըլլալ իբր հանդիսական և կարծիք յայտնող, ուրիշ է ներկայ ըլլալ իբր անդամ և ձայն ունեցող, ուստի Թագաւորական Խորհուրդը ԻՐԱՒՈՒՆՔ ՈՒՆԻ բողոքարկուներուն խնդիրը մերժելու՝ Սահմանադրութեան 68րդ յօդուածին վրայ կռթնելով:

Կարիպալաին Լոնտրայէն չհկնած յետագայ պատասխանը տուեր է Վ. Հիւկօէն ընդունած նամակին, զոր հանդիսիս նախորդ թիւին մէջ հրատարակեցինք:

Ֆէլմուտ. 26 Ապրիլ. 1864.

Սիրելի Վիքթօր Հիւկօ.

Այո՛, կը սիրեմ քեզի այն սիրով որու ինչ ըլլալը քու բնաւորութիւնդ ունեցող մարդերը կրնան հասկնալ: Տատիպիւ կըսեմ թէ այս ապաւինութեան երկրէն հեռանալովս զգացած մեծամեծ յաւերուս մէկն ալ քու ձեռքդ թօթուել չկրնալս է, այնպիսի մարդու մը ձեռքը, որն որ մարդկային փրկութեան գինուորն է, միանդամայն առաջին սիւն որու վրայ կը կռթնի ժողովուրդներուն ապագան:

Քու մարդասիրական տատեսութիւնդ փրկութիւնը ինծի ցուցունելով զգայ անշուշտ թէ շատ չերթար պիտի հասնինք այն նպատակին որու կը ցանկան ազգերը:

Նախապաշարութիւնը շնորհատարութեամբ կընդունիմ, և հաւատալ եղիր թէ հինաւուրց Ընդլեոյ վեհ զաւակներուն ըրած կարճատև այցելութեանս մէջ ես ալ քեզի պէս զգայի թէ հանրական տրամադրութիւն մը կայ որ կուզէ համա-

ձայնիլ և վերջ տալ այն արիւնահեղ քաղաքականութեան, որն որ բարեկարգութեան և օրինաւորութեան դիմակ կրելով աշխարհիս վրայ կը սիրապետէ։

Այո՛, աղնիւ բարեկամ, երբ Ընդլիայի բանտորին կոշտոտ և սեցած ձեռքը ձեռքիս մէջ առի, լսեցի որ աշխատութեան այս հաստաբազուկ զաւակներուն ամենքն ալ միաբերան Ֆրանսայի հետ եղբայրանալ կը փափաքին, և աչերս արտասուքով լեցուեցան երբ խորհեցայ թէ բռնակալութիւնը մահուան դատապարտուած է, և թէ մեծ ժողովուրդ մը նուիրումի համար ինքնօրէն կը խլրտի և հանրութեան աղատութիւն համար եղբայր կանուանէ մեծ ժողովուրդ մը։ Ու դու ալ դիտես արդէն թէ ազատութիւնը հեռի չէ եթէ (ինչպէս կըսես) Ընդլիան և Ֆրանսան կամին առաջնորդել։

Գաբրերան վեհութեամբ պիտի պարծի քու այցելութենէդ, և այսօրերս այնչափ երջանիկ եմ որ ամէն բան յուսալու կը համարձակիմ։

Թոյլ տուր ինձ համբաւաւոր ձեռդ սեղմել գէթ միտքով, և ըսել թէ ցկեանս եմ անձնուէրդ

Ե. ԿԱՐԻՊԱԼԴԻ

ԼԷ ՄԻԶԷՐԱՓԼԸ

ՄԱՍՆ ԵՐԿՐՈՐԴ. ԳՕԶԼԻՔ

ՎԱՒԵՐԱԼՕ

(ՏԵՍ ԲԺ- (81)

"Վերջալուսէն ետք, ժամը լինին մօտ Սօն Էն-Ժանի մարակոյին ստորոտը դունդ մը հնացած էր։ Այս աղէտալի ձորին մէջ, այս զառ՝ի վայրին ստորոտը, որու վրայ՝ մագլցելով եկած էին զրահակիր ձիաւորները և ուր հիմա Ընդլիայի զօրքեր կը վխտային, յալթութեամբը զօրացող թշնամիին թնդանօթներէն արձակուած ծայրամետ հուրերուն ներքև, խիտ առ խիտ և իրը անձրև տեղացող ռումբերուն ներքև այս դունդը տակաւին կը կռուէր։ Գամպրօն անուանով անչուք պաշտօնատար մ՝էր անոր հրամանատարը։ Ամէն անգամ որ թնդանօթները կարձակուէին, դունդը կը նուազէր և կը պատասխանէր։ Թշնամիին թնդանօթներէն արձակուած երկաթի կտորուանքներուն հրայանով կը պատասխանէր՝ շարունակ իր չորս պատերը իրարու քով բերելով ու նեղցնելով։ Հակառակ խոյս տուող Գաղղիացիք մերթ ընդ մերթ շնչասպառ կանգ առնելով, խաւարին մէջ հետ գնեցին նուազող այս ախուր որոտումը կը լսէին։

Երբ ալ այս դունդէն ափ մը ոչիք մնայ, երբ անոնց դրօշակը պատառուն լաթի կտոր մը եղաւ, երբ անոնց հրացանները գնդակներէն մաշուելով ալ դաւազաններու նմանեցան, երբ դիակներու կոյտը կենդանի մնացողներու խոչընդոտ եւելի մեծ եղաւ, վեհութեամբ մնացող այս քաջերուն բոլորաիքը գանուող յաղթողներուն վրայ նուիրական տեսակ մը սարսափ սրբեց և Ընդլիական թնդանօթները ղունչ առնելով լռեցին.

Տեսակ մը պայմանաժամ եղաւ այս լռութիւնը։ Այս պատերազմող քաջերուն բոլորտիքը կարծես թէ Ճիւաղապէմ ոգիներ կը վխտային, ձիաւոր մարդերու սաուերական ծրագիրներ և թնդանօթներուն կողմնական սևաթոյր տեսիլը կերևային, և անիւներու ու թնդանօթայ սայլերուն մէջ տեղն սպիտակ երկինքը կը տեսնուէր։ Մահուան հսկայական դլուխը, զոր քաջերը միշտ պատերազմի ժամանակ մուխին մէջ կընդհնշմարեն, անոնց վրայ կը յառաջանար և կը դիտէր։ Վերջալուսական մըթութեան մէջ թնդանօթներուն նորէն լեցուիլը լսեցին.... երբ պատրոյդները վառուելով թնդանօթներուն մօտեցան կրակ տալու համար, անտեն Ընդլիացի զօրապետ մը այս մարդերուն կեանց վերջին վայրկեանը անոնց դլխուն վերեքը բռնելով, պոռաց. "Քաջ Գաղղիացիք, անձնատուր եղիք։" Գամպրօն պատասխանեց. Մե՛րդ։ 1 !!

"Ընթերցողը յարգուիլ ուղելով, չկրնար կրկնուիլ իրեն խօսքերուն գույն ամենեն դեղեցիկը։ Լսել է թէ հրաման չկայ հաստատելու ինչ որ պատմութեան մէջ վսեմութիւն մ՝է։

Պատասխանատուութիւնը մեր վրայ առնելով կը համարձակինք չհնազանդելու այդ հրամանին։ Երդ այս հսկաներուն մէջ դանուեցաւ Տիտան մը, որ է Գամպրօն։

Լսել այս խօսքը և եռքը մռնիլ, ասկե ա-

1. Այս բառը Ֆրանսերէնի մէջ կը նշանակէ մարդս աղբ, և պրպխեան հեղինակը նոյն ատենի խօսքին պատմական արժէք մը տալով, քանի մը նշանաւոր յօդուածներ գրած է Մէնէթոպէի մէջ, մենք ալ ատիպուէնանք յիշելու զայն, վասն զի առանց նոյն բառը յիշելու չենք կարենալիք խօսիլ նաև այս յօդուածներուն վրայ։

ւելի վսեմ ինչ բան կրնայ ըլլալ. բա որում մա-
րդ արհամարհելը մեռնիլ է, և եթէ Գամպրօն
ամբարձուելովը հանդերձ կենդանի մնայ, յան-
ցանքը իրը չէ: Վ՚աթերլօի պատերազմին մէջ յաղ-
թողը ոչ թէ Նարօլէոնն է, որուն բանակը ցիր
ու ցան ըլլալով փախուստ պարտութեամբ, ոչ թէ
Վ՚ելինկթընն է, որ ժամը չորսին հա մղուեցաւ ու
հինգին յուսահատեցաւ, ոչ թէ Պլիւխերն է որ
ամենևին չպատերազմեցաւ. այլ Գամպրօնն է:

Ընդսպիսի խօսքով մը գինքը սպանել ուզող
օրտումը չանթահարելը յաղթել է: Դժբաղդու-
թեան այսպիսի պատասխան մը տալը, ճակատա-
գրին այսպիսի խօսք մը ուղղելը, ապազայ առիւ-
ծին այս պատուհասդանը տալը, դիշերուան անձ-
րևին, Հիւկօյնի գժնդակ պատին, Օհէնի ձո-
րին, Գրուշիի յապաղումին, Պլիւխերին պալուս-
տին այսպիսի պատասխան մը արձակելը, դերեզմա-
նին մէջ հեղնութիւն և իմաստէն եռք գրեթէ
ոտքի վրայ կանգուն մնացած ըլլալը, Եւրոպային
Ֆրանսայի դէմ կազմած դաշնաւորութիւնը երկու
վանկի մէջ խեղդելը, Կեսարներուն արդէն ճանչ-
ուած այս ճեմիշը թագաւորներու ընծայելը, խօս-
քերուն յետինը առաջին ընելը՝ Ֆրանսայի փայ-
լատակումը միատեղ խառնելով, բարեկենդանի
վերջին օրով 1 լրբօրէն վ՚աթերլօին վերջ տալը,
Բապըլէով 2 Լ՚էոնիտասը յամրողջելը, այս յաղ-
թութիւնը այսպիսի բարձր խօսքի մը մէջ ամիո-
փելը, խօսք մը զոր անհնարին է որատատանել, աս-
պարէզին մէջ ընկերիլ և պատմութեան մէջ կան-
գուն մնալը, և այսպիսի կոտորած մ՚ետքը խըն-
դացողները իր կողմը ունենալը կարի յոյժ մեծ
բան մ՚է: Ընդսպիսի խօսք մը չանթին դէմ նա-
խատինք է, և Լ՚ակիլեան վեհութիւնը ունի այն:

Գամպրօնի խօսքը չախչախուկի մը ազդեցու-
թիւնը ունի: Ընհամարհանքով կուրծք մը չախ-
չախել է այն. հոգևարութեան յետին աստիճա-
նին մէջ պայթում մ՚է այն:

---

1. Mardi—gras.

2. Մինչև դարու մէջ խեղկատակ փ՚լոսթաֆ մ՚կը: Տմար-
դի երգիծարանութեամբ և ժպրտութեամբ կրծնաս ար-
ուները և մեծ մարդերը ծաղրածէ իր Vie de Pentagruel et de Gargantua անուն համբաւաւոր գրքին մէջ:

3. Փրիամոսէ 500 տարիի չափ յառաջ Սպարթիի թագա-
ւոր կր. իր հետը 300 զինուոր ունենալով, որոնք ա-
մէնքն ալ մեռնիլ որոշած էին, երեք օր շարունակ Պար-
սից բանակաց զօրաց դէմ գրաւ և անմահ ք ներա-
նուն ոտացաւ պատմութեան մէջ:

Ո՛վ է յաղթողը. մ՚թէ վ՚էլինկթընն — ոչ:
Եթէ Պլիւխերը չըլլար, անոր բանը բուսած էր:
Մ՚թէ Պլիւխերը — ոչ: Եթէ վ՚էլինկթընն սկսած
չըլլար, Պլիւխեր չէր կրնար վերջել: Ընյս Գամպ-
րօնը, յետին ժամուան այս անցորդը, այս ան-
ծանօթ զինուորը, պատերազմին այս մրջիւնը կըզ-
գայ թէ կարի յոյժ կսկծալի ստութիւն մը կայ ա-
ղետալի դժբաղդութեան մը մէջ, և այն վայրկե-
նին՝ ուր անիկա կատղութեամբ կը բորբոքի, իրեն
կառաջարկուի ընդունիլ հեղնալի շնորհք մը որ
կանուանի կեանք: Ի՞նչպէս կարելի է չոստնուլ
կատղութեամբ:

Եւրոպայի բոլոր թագաւորները, յաղթու-
թեամբ սիրացող զօրստիտները, չանթահրձակ ա-
տուածները անոր առջևն են: Ընոնք հարիւր հա-
զար յաղթական զինուորներ ունին, և հարիւր
հազարին եռակ ունին նաև մէկ միլիոն զինուոր,
այսինքն իրենց թնդանօթները՝ պատրաստները վա-
ռած, որոնք պատրաստ են հուր և մահ արձակե-
լու. իրենց ոտքին ներքև առած են կայսերական
պահապան զօրքերը և մեծ բանակը. Նաբուլէոնը
ձնշած և յաղթահարած են, և ի միայն Գամպ-
րօնը մնացած է: Յաղթելու համար ալ միայն այս
հողեղէն որդը մնացած է, և կուզէ բողոքել: Ը-
նատեն անիկա իրը սուր խօսք մը կը փնտռէ, և բե-
րանը բրիտուր կուգայ, և այս բրիտուրը այն խօսքն է:

Ընյս զարմանալի և միջակ յաղթութեան առ-
ջև, յաղթող չունեցող այս յաղթութեան առջև
այս յուսահատը ոտքի վրայ կանգ կառնու, յաղ-
թութեան ահագին հետևութիւնը կղգայ, այլ ու-
նայնութիւնը կը հասկնայ, և հետևաբար անոր
վրայ թքնելը բաւական չհամարիր, և տեսնելով
թէ ինք թիւի, զօրութեան և նիւթին ներքև ձըն-
շուած է, հոգիին մէջէն խօսք մը կը փնտռէ, որ
է կզիշանքը:

Կը կրկնենք, այսպիսի բան մը ընթերը, այս-
պիսի բան մ՚ընելը, այսպիսի բան մը դանելը
յաղթել է:

Երեսելի օրերու ոդին այս հանդիսաւոր վայր-
կենին մէջ այս անծանօթ մարդուն այցելութեան
եկաւ:

Բարձրադոյն շունչին դալատեամբը Գամպ-
բօն Վ՚աթերլօի խօսքը դտաւ, ինչպէս Րուժէ
ը Լ՚իսլը Մարսելիէզը դտաւ:

Երկնային մրրիկն զօրքի մը կը զաուի,
կուգայ և այս մարդերուն սրտին մէջէն կանցնի.
անատեն երկուքնին ալ կը սարսռին, և մէկը բարձ-
րադոյն երգը կերգէ, միւսն ալ սարսափելի աղա-
ղակը կարձակէ:

Գամպրօն՝ յանուն Ֆրանսայի կայսրութեան միայն Եւրոպայի չնեաեր ախտանեանի մը արհամարհանքը արտայայտող այս խօսքը, վասն զի ամենատեն ոչ այնչափ մեծ բան մ՚ըրած կըլլար։ այլ յանուն յեղափոխութեան նաև անցեալին կը նեաէ զայն...՚՚։

Գամպրօնին պատասխանին վրայ Թշնամիին թնդանօթներէն հուր և ռումբ կանձրևէ, զարհուրելի կերպով մը կը դղրդի բլուրը, և Նաբոլէոնի անձնապահ զօրաց այս ահարկու միացումը կոչնչանայ։

Վաթերլոյի պատերազմը շատերուն համար հանդոյց մ՚է, և Վիլմօր Ֆիւկօն աւելի ծերմարդկային հարկ մը նշմարել կը կարծէ անոր մէջ՝ քան թէ մարդերու քաջութեան և ռազմագիտութեան մասնաւոր հետևութիւն մը։ Ուստի կըսէ հեղինակը. ՚՚Վ՚էլինկթընը և Պլիւխէրը Վաթերլոյի յաղթութեան փառքէն զրկելով մեծէ Անգլիան և Ըլմանիան բանէ մը զրկած կըլլանք.— Բնաւ ոչ։

Վաթերլոյի հանելուկին մէջ ոչ այն մեծահամբաւ Անգլիան և ոչ ալ պերճախօսէ Ըլմանիան գործ չունին։ Փառք Աստուծոյ, ժողովուրդները՝ կրնան մեծ ըլլալ՝ առանց սուրի մխուր դէպքերուն կարօտելու։ Ոչ Ըլմանիայի, ոչ Անգլիայի և ոչ ալ Ֆրանսայի յենարանը սուրի մը պատեանը չէ։ Ան միջոցին, ուր Վաթերլոյն թուրերու շառաչիւն մ՚է, Ըլմանիան Պլիւխէրին վերևը կէօթ և Անգլիան ալ Վ՚էլինկթընի վերևը լսրա Պայրըն ունի։

Մեր դարը յատկապէս գաղափարներու ընդարձակ ծագում մը ունի, և այս արշալուսոյ մէջ Անգլիան ու Ըլմանիան շքեղափայլ լոյս մ՚ունին։ Երկուքնին ալ վիհութեամբ կը փայլին, վասն զի կը մտածեն։ Ան բարձրութիւնը, զոր քաղաքակրթութեան հարթութիւնը կընդունի անոնցմէ, ինքնին կայ անոնց մէջ, նոյն իսկ անոնցմէ կարտադրի և ոչ թէ դէպքէ մը։

Տասն և իններորդ դարու մէջ անոնց ունեցած յառաջադիմական մեծութեան աղբիւրը Վաթերլոյն չէ։ Յաղթութենէ մ՚եաքը միայն բարբարոս ժողովուրդները յանկարծական աճումներ կունենան։ Ան ոչ այլ ինչ է, բայց եթէ փոթորիկ մը յարգող հեղեղներու վաղանցուկ սնանպարծութիւնը։

Քաղաքակիրթ ժողովուրդները զօրապետի մը բաղդաւորութեամբը կամ անբաղդութեամբը ոչ կը բարձրանան և ոչ ալ կը խոնարհին, մանաւանդ արդի ժամանակուան մէջ։ Անոնք մարդկային սեռի մէջ իրենց ունեցած սեպհական կշիռը ոչ թէ պատերազմ մը, այլ անորմէ աւելի մեծ բանէ մը կընդունին։ Փառք Աստուծոյ, անոնց պատիւը, արժանաւորութիւնը, յուսաւորութիւնը և հանճարը չեն նմանիր թիւերու զոր քաջերը և աշխարհակալները, որոնք խաղայատղներ են, կրնանան կիւներու վիճակահանութեան դնել։ Ճշմարիտ ամպամամարտի կորուսեալին յառաջադիմութեան յաղթութիւնը կը հետևի։ Փառքը կը նուաղի, ազատութիւնը կաւելնայ։ Ամբոխը կը լռէ, բանաւորութիւնը խօսելու կսկսի։ Խաղ մ՚է այս ուր կորուսողը կը շահի։

Վաթերլոյի նկատմամբ երկու կողմին համար ալ խօսինք ուրեմն անտարբերութեամբ։ Տանք բաղդին ինչ որ բաղդինն է՝ և Աստուծոյ ինչ որ Աստուծոյ է։ Ի՞նչ է Վաթերլոն. յաղթութիւն մը.— ո՛չ. այլ վիճակահանութեան դրուած թիւմը, զոր շահեցաւ Եւրոպան և որու ծախքը Ֆրանսան քաշեց։ Հետևաբար այսպիսի խաղի մէջ առուծ մը դնելը չէր արժէր։՚՚

Հոս Վիլմօր Ֆիւկօ Նաբոլէոնի և Վէլինկթընի ռազմագիտութեան վրայ բաղդատական դիտողութիւնները կընէ, մկուն հաստատամտութիւնը, պիտութիւնը և հանճարը երկինք կը հանէ, միւսին յանդգնութիւնը, տարօրինակ բաղդաւորութիւնը, և բնականօրէն ունեցած ռազմական ոգին կը յայտնէ, կը զարմանայ բաղդին յաջողակութեան վրայ, որով Նաբոլէոն յաղթութեան Վաթերլոյի մէջ, ուր աւելի կատարած քանթէ կըսիրեղաւ կըսէ։ Հոլոր պատերազմողներու թիւնէ հարիւր քառասուն հազար զօրք, որոնց վաթսուն հազարը մնաց Վաթերլոյի մէջ։

Շարունակելի։

ՇԱԲԱԹԱԿԱՆ—ՏՆՕՐԷՆ

Գ. ՋԻԼԻՆԿԻՐԵԱՆ

ՁՄԻՒՌՆԻԱ

ՏՊԱԳՐՈՒԹԻՒՆ ՏԷՏԷՑԱՆ